

РОЗДІЛ IV. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-3-10>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У СТУДЕНТІВ

Воронова О. Ю.

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології

Мукачівський державний університет

вул. Ужгородська, 26, Мукачево, Закарпатська область, Україна

orcid.org/0000-0002-6504-240X

ol.voronova@gmail.com

Ключові слова: *рефлексія, професійна рефлексія, розвиток, особистісний розвиток, формування, самовиховання.*

Статтю присвячено висвітленню особливостей побудови тренінгової програми, спрямованої на розвиток професійної рефлексії в майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. Встановлено, що існуюча система професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти не сприяє процесу розвитку професійної рефлексії і підтверджує необхідність створення умов для розвитку професійної рефлексії в процесі навчання у вищій школі. Виявлено, що великій кількості студентів притаманні такі індивідуально-особистісні властивості (наприклад, агресивність, підозрілість, невпевненість у собі, безвідповідальність), які протипоказані педагогічним працівникам і свідчать про професійну нездатність і певні внутрішньоособистісні проблеми (наприклад, психологічні комплекси). Розглянуто особливості формування професійної рефлексії, які зустрічаються в психолого-педагогічній літературі. Висвітлено власний підхід до формування професійної рефлексії в майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в процесі професійної підготовки. На основі узагальнення теоретичних і експериментальних досліджень визначено психологічні умови розвитку професійної рефлексії в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Запропоновано змістовно-динамічну модель процесу формування професійної рефлексії в майбутніх вихователів. Зазначено, що вплив на розвиток професійної рефлексії майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти опосередковується через низку психологічних властивостей особистості (самоповагу, самоінтерес, самовідношення, впевненість у собі, саморозуміння, емпатію, агресивність, підозрілість, авторитаризм, прагнення до влади й лідерства, відповідальність тощо). Підкреслено, що в запропонованому інтегративному тренінгу формування професійної рефлексії здійснюється не тільки завдяки акцентуванню уваги на свідомій, цілеспрямованій роботі над своїми психологічними особливостями, а й через використання процедури актуалізації рефлексії (яка, зокрема, сприяє набуттю нових умінь, навичок, нових способів професійної діяльності). Передбачається, що робота над цими психологічними властивостями буде позитивно впливати на рівень професійної рефлексії.

FEATURES OF STUDENTS' PROFESSIONAL REFLEXION DEVELOPMENT

Voronova O. Yu.

*Candidate of Psychological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Psychology
Mukachevo State University
Uzhhorodska str., 26, Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6504-240X
ol.voronova@gmail.com*

Key words: *reflexion, professional reflexion, development, personal development, formation, self-education.*

The article is devoted to determining the features of the training program aimed on the development of professional reflexion of future preschool education employees. It has been established that the actual system of professional training of preschool education staff is not favourable for the development of professional reflexion, which proves the requirement to cultivate professional reflexion of the students during their study in the University. It was found that a large number of students inherent such individual personality traits as aggression, suspicion, insecurity, irresponsibility, which are contraindicated for teachers and indicate professional incompetence and certain intrapersonal problems (e.g., psychological complexes). The special features of professional reflexion development which are discussed in psychological and pedagogical literature were reviewed.

The author's approach to professional reflexion formation of future employees for preschool education institutions in the course of professional training was proposed. Based on the generalization of theoretical and experimental research, the psychological conditions for the development of professional reflexion of future educators of preschool education were determined. A content dynamic model of the professional reflexion formation process of future educators was proposed. It was noted that the influence on the development of professional reflexion of future professionals of preschool education is mediated through a number of psychological personality traits (self-esteem, self-interest, self-confidence, self-understanding, empathy, aggression, suspicion, authoritarianism, desire for power, responsibility and leadership). It is emphasized that in the proposed integrative training the formation of professional reflexion is carried out not only by focusing on conscious, purposeful work with own psychological characteristics, but also by using the procedure of actualization of reflexion (which, in particular, promotes new skills, new ways of professional activity). It is assumed that advancing in these psychological features will have a positive effect on the level of professional reflexion.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства важливого значення набуває проблема формування та розвитку особистості студентів вищих навчальних закладів – майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. У зв'язку з цим сучасний освітній процес має бути спрямований не тільки і не стільки на формування необхідного мінімуму знань, умінь, навичок, скільки на розвиток здатності до самоосвіти та самовиховання. У цьому контексті провідною властивістю особистості є рефлексія, яка становить основу цієї здатності [13]. Отже, важливим завданням вищої

освіти є створення оптимальних умов щодо формування й розвитку професійної рефлексії в майбутніх фахівців.

Проблема розвитку професійної рефлексії займає значне місце в наукових розробках учених. Зокрема, проблему формування професійної рефлексії вивчали О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Л.Б. Шнейдер, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко, Ж.П. Вірна, Є.І. Головаха, О.М. Лактіонова, Т.Д. Щербан. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях рефлексивній психотехнології розвитку професійної свідомості

та самосвідомості присвячені роботи Т.Д. Барішева, Н.І. Пов'якель; особливості розвитку професійно-психологічної рефлексії вивчала Л.Г. Терлецька. Детальний аналіз цих робіт показав, що поза увагою дослідників залишилася проблема особливостей підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, хоча сучасний динамічний світ вимагає переосмислення соціальної цінності та значущості вихователя дітей дошкільного віку для їх подальшого розвитку.

Метою нашого дослідження є вивчення специфіки розвитку рефлексії в майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в процесі набуття ними вищої освіти, тобто на початковому етапі професійного становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне становлення ми розглядаємо як одну із форм особистісного розвитку, як багатоплановий і складно детермінований процес зі своєю специфічною структурою та динамікою розвитку, в ході якого особистість стає суб'єктом професійної діяльності та життя загалом. Провідним фактором цього процесу виступає рефлексія [13]. Більш того, саме активна рефлексія робить професійне становлення особистісно значущим процесом [11]. В емпіричних дослідженнях з'ясовано, що в процесі професійного становлення фахівців соціономічних професій найбільш істотними різновидами (чи рефлексивними компонентами) є особистісна рефлексія і рефлексія професійної діяльності як відносно самостійні психологічні феномени [11].

У процесі нашого дослідження було зафіксовано не тільки низький рівень розвитку компонентів психологічної структури професійної рефлексії (який є недостатнім для ефективної педагогічної діяльності), а й нерозуміння більшістю студентів випускового курсу важливості рефлексії для підвищення ефективності власної педагогічної діяльності, її значення для саморозвитку й успішної професійної кар'єри. Як наслідок – студенти не воліють розвивати професійну рефлексію. Виявлено, що великій кількості студентів притаманні такі індивідуально-особистісні властивості (наприклад, агресивність, підозрілість, невпевненість у собі, безвідповідальність), які протипоказані педагогічним працівникам і свідчать про професійну нездатність і певні внутрішньоособистісні проблеми (наприклад, психологічні комплекси). Більш того, показники за багатьма шкалами методик (які використовувались у дослідженні) свідчать, зокрема, про блокування розвитку рефлексивних механізмів (у тому числі й на випусковому курсі) цими внутрішніми чинниками (тією ж невпевненістю в собі, низькою самоповагою, поганим саморозумінням, самознищеннями та ін.). Тобто перед студентом як

перед дорослою людиною стоїть проблема подолання цих негативних властивостей (які в даному випадку є психологічними бар'єрами в професійному розвитку, навіть якщо їх розглядати як певні вікові особливості) [3].

Отже, отримані факти дослідження свідчать про те, що існуюча система професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти не сприяє процесу розвитку професійної рефлексії, і підтверджують необхідність створення умов для розвитку професійної рефлексії в процесі навчання у вищій школі. Без спеціально орієнтованих впливів розвиток професійної рефлексії відбувається повільно.

Також слід зазначити, що вплив на розвиток професійної рефлексії майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти опосередковується через низку психологічних властивостей особистості (самоповагу, самоінтерес, самовідношення, впевненість у собі, саморозуміння, емпатію, агресивність, підозрілість, авторитаризм, прагнення до влади й лідерства, відповідальність та ін.). Тобто через ці психологічні властивості особистості можна здійснювати опосередкований вплив на професійну рефлексію. Можна спрогнозувати, що робота над цими психологічними властивостями буде позитивно впливати на рівень професійної рефлексії.

Отже, дослідження й аналіз наукових джерел дозволили нам дійти висновку, що ефективним шляхом розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти є тренінгова програма, спрямована на її формування. При цьому опосередкований вплив на професійну рефлексію буде здійснюватися через психологічні властивості особистості, розвиток яких одночасно є і метою тренінгу (що відобразиться на змісті його модулів), і засобом впливу на професійну рефлексію (на її структурні компоненти).

Розглянемо засади нашого формувального етапу дослідження. Висвітлення власного підходу до формування професійної рефлексії у майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в процесі професійної підготовки ми почнемо з опису базових принципів нашого підходу: врахування теоретичних основ психологічного феномену рефлексії; принцип цілісності розвитку; принцип підтримки розвитку; принцип відповідності змісту тренінгу віковим особливостям розвитку самосвідомості студентів; динамічність, цікавість та смислова цінність тренінгових занять для студентів; різноманітність форм роботи; принцип саморозвитку.

Опишемо ці принципи більш детально. Нагадаємо, що розвиток рефлексії як психологічного процесу і механізму пристосування до оточуючої дійсності може відбуватися непомітно для людини. Але в нашій роботі ми розглядаємо в основному шляхи свідомої цілеспрямованої роботи над фор-

муванням рефлексії. Тому науковим підґрунтям дослідження є загальнометодологічна теза: самодетермінаційні процеси розгортаються і проявляються в процесі реального здійснення тієї діяльності, в яку включена особистість [1].

Отже, здійснюючи обґрунтування процесу формування професійної рефлексії, ми спирались на такі наукові підходи та концептуальні положення психологічної науки (які стосуються в тому числі й цього психологічного феномену): діяльнісний підхід (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, С.Д. Максименко та ін.); суб'єктний підхід до особистості (у нашому випадку – як до активного суб'єкта професійного становлення): Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Є.О. Клімов, М.С. Пряжников; наукові уявлення про процес особистісно-професійного становлення (Є.О. Клімов, М.С. Пряжников, В.А. Семиченко, Л.Б. Шнейдер, Н.В. Чепелева); теоретичні положення та експериментальні дослідження про психологічну сутність професійно-педагогічної діяльності й формування особистості педагога-вихователя (Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, А.О. Реан та ін.); науково-психологічні положення про сутність та закономірності розвитку особистості в юнацькому віці (Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, О.М. Леонтьєв); теоретико-методичні засади активного соціально-психологічного навчання (В.Г. Захаров, Л.А. Петровська, К. Роджерс, К. Фопель, Н.Ю. Хрящева, Т.С. Яценко).

Щодо принципу цілісності розвитку можемо зазначити, що в нашому дослідженні він диктує необхідність розглядати формування професійної рефлексії в контексті професійного становлення та загального особистісного розвитку студента. Зауважимо, що професійний розвиток особистості студента на цьому етапі професійного становлення будується на базі вже сформованих на попередніх етапах навчання навчальних умінь і особистісних якостей студента. Зрозуміти особливості професійного розвитку неможливо без розгляду специфіки провідної діяльності в студентському віці.

На думку багатьох учених, у цьому віці провідною діяльністю є професійно-орієнтована навчальна діяльність (чи навчально-професійна діяльність), яка зумовлює основні психологічні новоутворення в цьому віці (здібність до рефлексії, формування «Я-концепції» і життєвої програми, професійне самовизначення), всередині якої зароджуються елементи майбутньої професійної діяльності [4]. Інші дослідники вважають, що в студентському віці може домінувати одна із трьох діяльностей: спілкування, пізнання і майбутня трудова діяльність [5]. На відміну від провідної діяльності їх називають «визначальними».

Визначальна діяльність зумовлює внутрішню позицію молодшої людини, особливості її ціннісних орієнтацій [5].

Згідно з принципом підтримки розвитку в тренінгу мають створюватися такі психологічні умови, які сприяють зростанню у студентів здатності до професійної рефлексії (наприклад, підвищення мотивації самопізнання, активізація рефлексивних процесів тощо). Зокрема, в процесі формувального експерименту ми акцентуємо увагу на розвиток у студентів комплексу соціогенних здібностей (за Ю.М. Швалбом). Це: здатності до рефлексивного співвіднесення власних індивідуально-особистісних цінностей із простором культури, здатності до постановки завдань на самозмінювання, здатності до інноваційного перетворення власного способу життя на основі отриманих нових можливостей, тобто до побудови нових моделей життєдіяльності. Отже, розроблений нами тренінг професійної рефлексії базується на розвитку цих здатностей особистості [12].

Принцип відповідності змісту тренінгу віковим особливостям розвитку самосвідомості студентів вимагає врахування того, що юнацький вік є періодом інтенсивного особистісного розвитку і початковим етапом професійного становлення.

Підкреслимо, що результати нашого дослідження показали, що прийняття студентами-старшоккурсниками власної траєкторії професійного розвитку (головного новоутворення цієї соціально-вікової групи), яке ґрунтується на співвіднесенні свого «образу Я» та майбутніх умов життя і праці, на переоцінці у зв'язку з цим професійних цінностей і смислів педагогічної діяльності відбувається з певними проблемами. Адже результати за багатьма шкалами методик (які використовувались у дослідженні) свідчать, зокрема, про блокування розвитку рефлексивних механізмів (у тому числі й на випусковому курсі) певними внутрішніми чинниками, а саме: невпевненістю в собі, низькою самоповагою, поганим саморозумінням, самозвинуваченнями та ін.

А тепер розглянемо особливості формування професійної рефлексії, які зустрічаються в психолого-педагогічній літературі. Кожний етап становлення професіонала характеризується тим чи іншим способом осмислення, рефлексії [2]. Зокрема, механізми рефлексії допомагають студентам освоювати в процесі навчання навчально-професійну діяльність.

У своєму дослідженні ми спираємось на положення, яке висловила Л.М. Хабаєва, що професійний розвиток особистості на всіх етапах навчання у вищій школі здійснюється за допомогою процедур самоаналізу поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного роз-

витку в майбутній професійній діяльності тощо. Деякі науковці вважають, що розвиненість процесів рефлексії є такою психологічною властивістю, яка першочергово необхідна для реалізації професійних завдань у професіях соціономічного напрямку [10].

Важливо звернути увагу на те значення, яке надається професійній рефлексії в сучасній психології. Так, у дослідженнях Р. Бернса, В. Карікаша, Н.І. Пов'якель, В.А. Семиченко, В.І. Юрченка підкреслюється, що майбутнім психологам і педагогам мають бути притаманні не тільки гармонійна, цілісна, позитивна Я-концепція, але й сукупність індивідуальних, особистісних, власне суб'єктивних якостей, які спрямовані на пізнання себе і суб'єкта своєї праці, а також на процес професійної діяльності за допомогою педагогічного спілкування [7; 8; 9].

Деякі науковці пов'язують ефективне вирішення різноманітних професійних завдань і професійний розвиток загалом із наявністю та рівнем сформованості у майбутніх фахівців професійно важливих особистісних рис, якостей, психологічних властивостей (серед яких і професійна рефлексія) (А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Ж.П. Вірна, Л.В. Долинська, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Є.О. Клімов та ін.).

Під час обґрунтування і розроблення програми інтегративного тренінгу професійної рефлексії ми спиралися в тому числі й на факти (наприклад, щодо умов розвитку рефлексії), доведені в експериментальних дослідженнях. Так, встановлено, що розширення сфери професійної рефлексії у студентів відбувається більш ефективно за умов педагогічного керування цим процесом на етапі професійної підготовки, яке має забезпечувати: осмислення студентами психологічної суті майбутньої фахової діяльності, зокрема, усвідомлення її як принципово комунікативної; усвідомлення власної особистості як ініціатора суб'єкт-суб'єктної взаємодії з іншими учасниками цього процесу тощо [11].

Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє констатувати, що суттєвою прогалиною в дослідженнях проблеми розвитку професійної рефлексії є те, що недостатньо описані механізми її формування в процесі навчання у ЗВО. А без урахування специфіки психологічних механізмів формування всякого психологічного явища неможливо забезпечити ефективність реалізації навіть технологізованих форм та методів впливу на особистість.

А тепер перейдемо до обґрунтування власного погляду на процес формування професійної рефлексії. Як ми підкреслювали, в наукових дослідженнях стверджується, що цей психологічний феномен має динамічну структуру і найе-

фективніше розвивається в процесі професійної, самоосвітньої діяльності, саморозвитку та спеціально організованих тренінгів і майстер-класів.

Але, на нашу думку, важливо уточнити: коли перед майбутнім фахівцем постає питання про необхідність розвитку професійної рефлексії, і коли молода людина вже є здатною для її саморозвитку? У нашій гіпотезі окреслюються внутрішні й зовнішні умови розвитку цього психологічного явища. Ми вважаємо, що потреба у професійній рефлексії та її саморозвитку з'являється за умов виникнення та усвідомлення проблемної ситуації, вирішення якої вимагає здатності до самопізнання, вмінь аналізувати свою діяльність і поведінку та підвищувати їх ефективність. Усвідомлення цієї потреби та соціогенні здатності до її реалізації є підґрунтям для розгортання процесів рефлексії. Успішному формуванню професійної рефлексії сприяє тренінг, в якому, зокрема, створюються умови для розвитку певних властивостей особистості, через які відбувається опосередкований вплив на професійну рефлексію.

Нагадаємо вищезгадані соціогенні здатності: здатності до рефлексивного співвіднесення власних індивідуально-особистісних цінностей із простором культури; здатності до постановки завдань на самозмінювання; здатності до інноваційного перетворення власного способу життя на основі отриманих нових можливостей, тобто здатності до побудови нових моделей життєдіяльності.

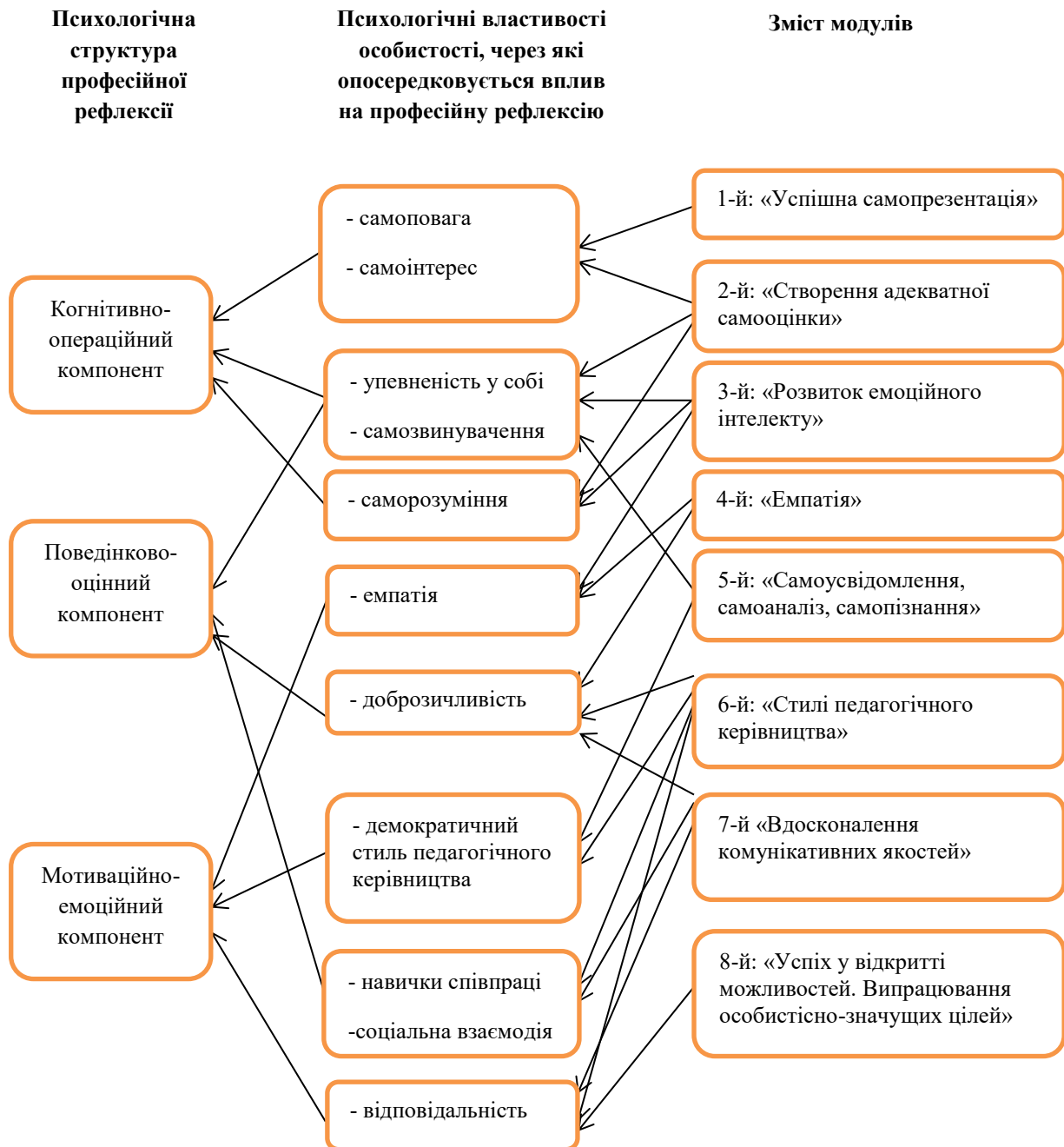
Акцентуємо увагу на тому, що обов'язковою умовою професійного розвитку (а, отже, і розвитку професійної рефлексії) є також потреба в саморозвитку (чи смислової установки на саморозвиток, самозмінювання) та практика її задоволення. Крім того, працювати над розвитком власної професійної рефлексії, тобто здійснювати зміни, вдосконалювати свої якості, неможливо без розвитку суб'єктності (здатність усвідомлювати об'єктивність і складність своїх проблем; наявність відповідальності й здатності їх вирішувати; наявність розвинутих навичок самопізнання, самоаналізу, саморозуміння, рефлексії).

На основі узагальнення теоретичних і експериментальних досліджень було визначено такі психологічні умови розвитку професійної рефлексії в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти: 1) рефлексивне середовище (тобто створення умов, у яких можуть здійснюватись: процедури самоаналізу поведінки; цілеспрямовані вправи на рефлексію власних психічних станів і процесів та комунікативних процесів; 2) зворотний зв'язок (створення якого забезпечується різноманітними формами рефлексії; позитивною атмосферою; критичним ставленням до власної особистості тощо); 3) моделювання професійних ситуацій майбутньої професійної діяльності; 4) актуалізація суб'єк-

тності студентів (через активні методи навчання). Перелічені умови дозволяють активізувати рефлексивні процеси, які відбуваються у свідомості. На наш погляд, успішно реалізувати ці умови можна в ході роботи зі студентами під час тренінгу.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, результатів власного дослідження ми запропонували змістовно-динамічну модель процесу формування професійної рефлексії в майбутніх вихователів, яку можна реалізувати в тренінгу. Схематичне зображення цієї моделі подано на рисунку 1.

Згідно з цією моделлю вплив на розвиток професійної рефлексії (її структурних компонентів) опосередковується через низку психологічних властивостей особистості студентів, які було виявлено за допомогою кореляційного аналізу (самоповага, самоінтерес, самовідношення, впевненість у собі, саморозуміння, емпатію, доброзичливість, відповідальність, навички взаємодії і співпраці, демократичний стиль педагогічного керівництва та ін.). Тому розвиток цих властивостей (на якій спрямовано зміст модулів тренінгу) одночасно є й метою тренінгу, і засобом впливу

Рис. 1. Змістовно-динамічна модель формування професійної рефлексії в майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти

на формування професійної рефлексії як процесу, який починається у ЗВО і продовжується протягом професійного життя людини.

Але в запропонованому інтегративному тренінгу формування професійної рефлексії здійснюється не тільки завдяки акцентуванню уваги на свідомій, цілеспрямованій роботі над своїми психологічними особливостями, а й через використання процедури актуалізації рефлексії, яка, зокрема, сприяє набуттю нових умінь, навичок, нових способів професійної діяльності.

У кожному модулі тренінгу його учасникам (змотивованим на якнайкраще рішення завдань тренінгу) ставлять такі завдання (у тому числі й ті, що моделюють професійну діяльність), які студентам не вдається успішно вирішити (адже вони ще не виконували такі завдання, в них немає зразків такої діяльності, й тому молоді люди отримують гірші результати, ніж ті, на які очікували). У цьому випадку, коли відбувається розрив між реальним і бажаним результатом, людина ставить перед собою та іншими питання: чому в мене не вийшло? чи правильно я діяв? що треба зробити, щоб все ж таки вийшло так, як я хочу? як діяти краще? Тобто відбувається проблематизація ситуації, яка призводить до усвідомлення того, що треба щось змінювати і діяти якимось інакше. Це стає викликом для випускника (адже він прагне стати хорошим фахівцем) і підштовхує його до пошуку кращих рішень, до оптимізації своєї діяльності. Важливий психологічний механізм, який тут проявляється: розбіжність між операційно-технічною і мотиваційною стороною діяльності.

Звідки і як можна отримати відповіді на поставлені питання? Тренер не дає вказівок, порад, простого опису етапів виконання завдань. Натомість (щоб студенти самостійно знайшли відповіді на поставлені питання) він актуалізує особистісну рефлексію (оскільки вирішення даного типу проблемних ситуацій вимагає здатності до самопізнання, яка проявляється в тому числі у свідомій постановці питань, які наведені вище), і на її основі в учасників тренінгу починають формуватися вміння аналізувати (змодельовану) професійну діяльність і поведінку та підвищувати їхню ефективність. Тренер підтримує ці спроби студентів здійснити «рефлексивний вихід» за межі своєї життєдіяльності і зробити об'єктом дослідження і співвіднесення майбутню професійну діяльність [6].

Ми вважаємо, що розвиток професійної рефлексії відбувається завдяки механізму пере-

ходу діяльності із внутрішньої форми в зовнішню (В.В. Рибалка), на протилежність переходу діяльності із зовнішньої форми у внутрішню на основі планомірного поетапного формування розумових дій за П.Я. Гальперінім. Тобто вже сформовані розумові дії, які притаманні особистісній рефлексії (як пізнавальної активності людини, спрямованої на саму себе; як онтогенетично більш раннього різновиду рефлексії), розвертаються із внутрішнього плану діяльності в зовнішній на такому предметі, як процес вирішення професійної ситуації (завдання). І, таким чином, відбувається процес формування професійної рефлексії.

Цей процес проходить декілька етапів. Коли приходить усвідомлення проблемної ситуації і потреби оптимально вирішити її (1-й етап), тренер спрямовує пошук необхідної (для вирішення цієї ситуації) інформації в пізнання, дослідження об'єктивних і суб'єктивних умов конкретної ситуації, актуалізує рефлексію (2-й етап). Це спонукає до розгортання внутрішньої діяльності, зокрема, формулюються: загальна мета як уявлення про необхідний результат; план дій для її досягнення (які випрацьовуються на основі аналізу й усвідомлення вже виконаних раніше діяльностей і отриманих у них результатів); методи, засоби досягнення мети (3-й етап); до реалізації запланованого та отримання бажаного результату (4-й етап). Результат діяльності, що відповідає потребі, мотиву й меті діяльності, викликає позитивну емоційно-чуттєву реакцію особистості (5-й етап). У протилежному випадку діяльність коригується чи відкидається як незадовільна.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямі. Під час роботи над вирішенням змодельованих професійних ситуацій у студентів активізуються, поглиблюються, розвиваються ті якості, знання, вміння, компетентності, які допомагають успішно виконати це завдання (тобто ті якості та здібності особистості, що відповідають вимогам професійної діяльності). Закономірним є те, що процес самосприйняття, самоаналізу, осмислення особистістю власних особистісних властивостей і своєї діяльності, який крок за кроком відбувається в тренінгу, структурує та розвиває ці професійно значущі властивості, сприяючи тим самим формуванню професійної рефлексії і в цілому професійному розвитку майбутнього фахівця. Перспективи розвитку означеної проблеми полягають у подальшому пошуку шляхів її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания : методологические проблемы неклассической психологии. Москва : Смысл, 2002. 480 с.
2. Вайзер Г.А. V Симпозиум «Психологические, философские и аксиологические проблемы смысла жизни». *Психологический журнал*. 2000. Т. 21. № 1. С. 135–138.

3. Воронова О.Ю. Психологічні особливості формування рефлексії у майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2018. 20 с.
4. Гонтаровська Н.Б. Розвиток особистості в психолого-педагогічному контексті. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 1 (146). С. 32–41.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебное пособие. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. 478 с.
6. Лепский В.Е. Рефлексия в работах Г.П. Щедровицкого и В.А. Лефевра. Рефлексивный подход от методологии к практике ; под ред. В.Е. Лепского. Москва : Когито-Центр, 2009. 327 с.
7. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства як передумова становлення партнерських відносин при вирішенні конфліктів. *Проблеми безпеки української нації на порозі XXI сторіччя* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конф. Київ–Чернівці, 1998. Частина 1. С. 96–97.
8. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
9. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2004. 335 с.
10. Хабаева Л.М. Особенности акмеологических факторов развития профессиональной мотивации студентов : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13. Москва, 2002. 25 с.
11. Шапошникова Ю.Г. Проблема рефлексії у філософських та філософсько-психологічних дослідженнях. *Стратегія соціально-психологічного та медико-біологічного забезпечення життєдіяльності людини* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції. Миколаїв : МДУ, 2004. С. 172–177.
12. Швалб Ю.М. Психологическая организация пространства жизни личности: логос быта. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир, 2012. Т. VII: Екологічна психологія. Вип. 29. С. 478–486.
13. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учеб. пособие. Москва : МПСИ : МОДЭК, 2004. 600 с.

REFERENCES

1. Asmolov A. N. (2002) *Po tu storonu soznanya : metodolohycheskye problemy neklassycheskoi psykholohyy*. [On the other side of consciousness: methodological problems of non-classical psychology] Moskva: Smysl [in Russian]
2. Vaizer N. A. (2000) *V Sympozyum «Psykholohycheskye, fylosofskye y aksyolohycheskye problemy smysla zhyznu»*. *Psykholohycheskyi zhurnal*. [Symposium "Psychological, philosophical and axiological problems of the meaning of life". Psychological Journal.]
3. Voronova O. Yu. (2018) *Psykholohichni osoblyvosti formuvannia refleksii u maibutnykh fakhivtsiv zakladiv doshkilnoi osvity : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07*. [Psychological features of the formation of reflection in future specialists of preschool education: author's ref. dis. ... Cand. psychol. Science:] Khmelnytskyi [in Ukrainian]
4. Hontarovska N. B. (2005) *Rozvytok osobystosti v psykholoho-pedahohichnomu konteksti. "Pedahohika i psykholohiia" № 1*. [Personality development in the psychological and pedagogical context. Pedagogy and psychology.] [in Ukrainian]
5. Zeer Э. F. (2003) *Psykholohyia professyonalnoho obrazovanyia : uchebnoe posobyie*. [Psychology of vocational education: a textbook] Moskva: Yzd-vo Moskovskoho psykholoho-sotsyalnoho ynstitutu [in Russian]
6. Lepskyi V. E. (2009) *Refleksyia v rabotakh H. P. Shchedrovitskoho y V. A. Lefevra. Refleksyvnyi podkhod ot metodolohyy k praktyke / V. E. Lepskoho. (pod red.): [Reflection in the works of G. P. Shchedrovitsky' and V. A. Lefevr'. Reflexive approach from methodology to practice / ed. V. E. Lepsky.] Kohyto-Tsentr Moskva*. [in Russian]
7. Poviakel N. I. (1998) *Psykholohichna hotovnist do partnerstva yak peredumova stanovlennia partnerskykh vidnosyn pry vyrishenni konfliktiv. Problemy bezpeky ukrainskoi natsii na porozi XXI storichchia : materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konf.* [Psychological readiness for partnership as a prerequisite for the formation of partnerships while resolving conflicts] Kyiv-Chernivtsi, Chastyna 1. [in Ukrainian]
8. Podoliak L. H., Yurchenko V. I. (2006) *Psykholohiia vyshchoi shkoly : navchalnyi posibnyk dlia mahistrantiv i aspirantiv*. [Psychology of high school: a textbook for undergraduates and graduate students.] Kyiv: TOV «Fil-studiia». [in Ukrainian]
9. Semychenko V. A. (2004) *Psykholohiia pedahohichnoi diialnosti : [navch. posib.]*. [Psychology of pedagogical activity: [textbook. aid.]] Kyiv : Vyshcha shk. [in Ukrainian]
10. Khabaeva L. M. (2002) *Osobennosty akmeolohycheskykh faktorov razvytyia professyonalnoi motyvatsyy studentov : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.13*. [Features of acmeological factors of devel-

opment of professional motivation of students: author's ref. dis. ... Cand. psychol. Science] Moskva, [in Russian]

11. Shaposhnykova Yu. H. (2004) *Problema refleksii u filosofskykh ta filosofsko-psykholohichnykh doslidzhenniakh. Stratehiia sotsialno-psykholohichnoho ta medyko-biolohichnoho zabezpechennia zhyttiediialnosti liudyny : materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konferentsii.* [The problem of reflection in philosophical and philosophical-psychological research. Strategy of socio-psychological and medical-biological support of human life: materials of the All-Ukrainian scientific-practical. conference] Mykolaiv: MDU [in Russian]
12. Shvalb Yu. M. (2012) *Psykhologhycheskaia orhanyzatsiia prostranstva zhyznyi lychnosti: logos byta. Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy.* [Psychological organization of a person's living space: the logos of everyday life. Actual problems of psychology: coll. Science. Proceedings of the GS Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.] Zhytomyr, T. VII : Ekolohichna psykholohiia. Vyp. 29. [in Ukrainian]
13. Shneider L. B. (2004) *Professyonalnaia ydentychnost: teoriia, eksperyment, trenynh : ucheb. posobyie.* [Professional identity: theory, experiment, training: textbook.] Moskva: MPSY : MODƏK [in Russian]